

Ankara Őapkcacılarının Sözel, Görsel, Mekânsal Belleği ve Temsili: Bozdağ Kasket ve Ankara Şapka Örneği*

Verbal, Spatial, Visual Memory and Representation of Ankara Hat Makers: Case Studies of the Bozdağ Kasket and the Ankara Şapka**

Ayşe Nur TÜR

Başkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, Ankara, Türkiye
Başkent University, Faculty of Fine Arts, Design and Architecture Department of Interior Architecture and Environmental Design, Ankara, Türkiye

aysenurturr@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1706-4273

Güliz TAŞDEMİR

Dr. Öğretim Üyesi, TED Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü, Ankara, Türkiye

Asst. Prof., TED University, Faculty of Architecture and Design, Department of Interior Architecture and Environmental Design, Ankara, Türkiye
gulizoktem@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8854-2936

DOI: 10.5505/jas.2022.92300

Öz

Şapka simgesel olarak Türkiye’de büyük öneme sahiptir ve bunun en büyük göstergesi Şapka Kanunu’dur. Şapka Kanunu’yla beraber Türkiye’de Şapkanın üretimi yaygınlaşmış, mekânsal oluşumları yoğunlaşmıştır. Araştırmada Ankara’daki Őapkcılıęın tarihsel süreci, sosyo-mekânsal içerikleriyle incelenmiştir.

Cumhuriyetin ilanıyla beraber, modernleşme simgesi olarak Şapka, şehirli insan için fötr Őapkaıyla, kırsal bölgede yaşamını sürdüren toplum için de kasket ile temsiliyet bulmuştur. Bu temsiliyetin kendisi görsel, metinsel ve sözel olarak kaynaktır. Araştırmanın amacı bu kaynaktan hareketle simgesel ve anlamsal değeri ile Şapkanın üretim mekânlarını özneleriyle ve kendi zaman dilimleriyle değerlendirmektir.

Araştırma, sözlü tarih yöntemiyle yapılmıştır. Gönüllülük esasına dayalı olarak, yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiş ve onam formları alınmıştır. Karma metodoloji içerisinde yer alan sözlü, yazılı ve görsel belgeler değerlendirilmekte ve örnek incelemenin mekânsal analizi gerçekleştirilmektedir.

Cumhuriyetin ilanıyla beraber giyim kuşam alışkanlıklarının değışimi açısından araştırmanın kapsamı, Ankara Őapkcacıları olarak belirlenmiştir. Araştırma iki aşamada ele alınmıştır: Birincil aşama simgesel ve anlamsal değeriyle Şapkayı, görsel ve metinsel malzemeler aracılığıyla okumak; ikinci aşama ise örneklem olarak seçilen, Bozdağ Kasket ve Ankara Şapka’nın sosyomekânsal gelişim süreçlerini, bağlam ve özneleriyle incelemektir. Çalışmada, ele alınan iki farklı mekânsal oluşum karşılaştırılmış ve Şapka simgesinin mekânsal yansımaları aktarılmıştır.

Anahtar sözcükler: Şapka, Simge, Ankara Őapkcacıları, Sözlü tarih, Bozdağ Kasket, Ankara Şapka, Ankara

* Makale, Dr. Öğr. Üyesi Güliz Taşdemir tarafından 2021-2022 Güz Dönemi’nde, Başkent Üniversitesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Yüksek Lisans Programı, İMB 563-Sözlü Tarihte Yöntem, Kuram ve Mekân dersi kapsamında üretilmiştir.

** The article by Asst. Prof. Güliz Taşdemir is based on the class notes of İMB 563- Methods in Oral History, Theory and Space 2021-2022 fall semester course offered by the Başkent University’s Department of the Interior Architecture and Environmental Design Graduate Program.

Abstract

The hat has great symbolic importance in Turkey and the most significant manifestation of this importance is the hat law. The introduction of the law led to widespread hat production in the country and the intensification of spatial formations. In this study, the historical process of hat making in Ankara is examined in terms of its socio-spatial content.

With the proclamation of the Republic, the fedora was used by urban residents, and the cap by rural residents, as symbols of modernization. This representation has visual, textual, and verbal sources which are used in this work to consider the symbolic and semantic value of the hat. The aim is to evaluate the hat as an object, as well as the spaces where it was produced with their subjects and their own time periods.

The period covered in the research was during a marked change in clothing habits, as determined by Ankara hat makers, with the proclamation of the Republic. There were two stages to the research: to consider the symbolic and semantic meaning of the hat through visual and textual materials; and to examine the socio-spatial development processes of the Bozdağ Kasket and Ankara Şapka, selected as samples, with their context and subjects. This review also includes oral history interviews in terms of scanning archive documents and producing new documents. This work is considered important in the context of producing visual and technical material, and then sharing such material by creating oral testimony. The research was carried out qualitatively and utilized the method of oral history. Oral, written and visual documents included in the mixed methodology were evaluated, and then a spatial analysis of the case study was implemented. Data was collected on a voluntary basis after consent forms were obtained.

Keywords: Hats, Symbols, Ankara hatters, Oral history, Bozdağ Kasket, Ankara Şapka

Giriş

Bu araştırma, şapkayı, temsil öğeleriyle birlikte ele alır. Bununla beraber mekânsal olarak yeni bir iş kolu olan şapkacılığın üretim-tüketim dinamiklerini karşılayan olanaklar incelenmiş, belgelenmiştir. Makale karma, nitel veri analiziyle değerlendirilmiş, anlatı araştırmasından beslenilmiştir. Anlatı araştırması, kendi içerisinde sözel belgeleme amacı taşıyarak, kullanıcı, belleği ile ilişkilendirilmektedir. Bu yolla araştırma, bütüncül bakışıyla nesne-mekân - kullanıcı arasında bir okuma oluşturmaktadır.

Şapka, bir giyim aksesuarı haricinde, kullanıcısı hakkında fikir veren bir simge olarak kabul edilebilir. Birçok toplulukta şapka; kişinin sosyal statüsüne ilişkin bireysel bir araca dönüşmektedir. Özellikle Erken Cumhuriyet Dönemi'ni takiben 1925 yılında, Türk toplumunun modern bir görüntüye ulaşması amacıyla Şapka Kanunu aracılığıyla kamusal dilde temsil bulur. Bu görünümün ilk görsel temsiliyeti ise Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde 11 Ekim 1925'te İzmir'de gerçekleşmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Mustafa Kemal Atatürk fötr şapkası ile İzmir'de, 11 Ekim 1925.
Kaynak: Şapka Devrimi, 2022.

25 Kasım 1925'teki Meclis oturumunda 671 Sayılı Şapka İktisası Hakkındaki Kanun kabul edilmiştir (Doğaner, 2007). Kanunun birinci maddesi bir zaruretle birlikte bu aksesuarı her türlü kamusal arayüzde değerlendirmiştir. Kanunun birinci maddesine göre, kamu erki giyim-kuşam alışkanlıklarının değişimi söz konusudur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi azaları ile idare-i umumiye ve hususiye ve mahalliyeye ve bilümmüm müessesata mensup memurin ve müstahdemin Türk milletinin iktisat etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumi serpuşu şapka olup buna münafi bir itiyadın devamını hükümet meneder (Şapka İktisası Hakkında Kanun, 1925).

25 Kasım 1925 tarihli kanunla milletlerarası kılık kıyafet kabul edilmiş oldu (Kılıç, 1995). Şapka Kanunu'nun çıkarılmasıyla beraber, başa yerleştirilen aksesuarın simgelediği ideolojik ve kültürel anlamlar, bu aksesuarı bir temsil aracına dönüştürmüştür (Şenol Cantek, 2020). 1925 şapka inkılabı ile Türk toplumu, eski kıyafetlerinden kurtularak modern bir görünüme kavuşmuştur. Şapka bir başlık olarak değil, hür fikir ve düşüncenin sembolü olarak kabul edilmiştir (Aysal, 2011). Akgün'ün aktarımıyla; şapka, özgür, uygar yaşam ve düşüncenin sembolü olarak Türk toplumunda yerleşip, gelişmiştir (1981). Bu bağlamda şapka bir aksesuar olmaktan çıkmış, kültürel bir okumanın yeni kaynağını oluşturmuştur.

Erk yoluyla gerçekleştirilen düzenlemelerle birlikte toplumsal boyutta, kılık kıyafet alanında nüveler, modernleşen bir toplumun ana hedeflerindedir. Bu amaçla, temsil ve modernleşme bağlamında toplumsal yapının dönüşümü amaçlı görsel, yazılı içerikli posterler, dönem içerisinde sıklıkla yaygınlık gösteren iletişim araçları olarak değerlendirilmiştir. Bu iletişim Sibel Bozdoğan tarafından kendi içerisinde toplumsal dönüşüm bağlamında geleneksel olan ve modern olanın ayrışmasının görünürlüğü anlamında önemli bir noktaya işaret eder. Bozdoğan'a göre, "Anakronizm-ilerleme, gelenek-modernlik, cehalet-aydınlanma gibi ikili karşıtlıkların hepsi, 1930'larda eski ile yeni arasındaki zıtlıkta cisimleşmiştir." (2012, s. 77).

Kılık-kıyafet reformlarına ilişkin bilgilendirme, var olan dönemsellik durumu ve kendinden önceki süreçte şapkayı imgesel olarak değerlendiren temsil dili üzerinden okunur kılar. Kılık-kıyafet üzerinden erkek figürü özellikle erk temsiliinde kitle iletişim aracı olan gazete kupürlerinde yeni bir temsiliyet kazanır. Burada, aşamalarla

aktarılan alışkanlıklar sarıklı giyinen figürle başlarken, modernleşen yeni 'kentli' figür, fötr şapkaya kavuşur. Eril figürün yanında yer alan kadının temsil durumu ise, evlilik yaşantısı içindeki konumu ve gündelik yaşamdaki fiziki görünümüyle eşleştirilerek aktarılır. Ne var ki dönem koşullarında, kadının görünürlüğü son derece kısıtlıdır. Böylelikle, hem kadın hem de erkek figürünün fötr şapkalı olarak aktarıldığı bir imgenin temsili bir telkin niteliğinde çalışmaktadır (Şekil 2).

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde şapka, toplumsal yaşamda bir yenilik iken ve türlü imge karşılıklarıyla iletişim araçlarının gündemidir. İlerleyen on yıllarda, tüketim pratiklerinin ve gündelik yaşamın değişimiyle birlikte 1950-60'lı yıllarda şapkanın bir moda nesnesi olarak okunurluk kazandığı; dönemin yazılı, görsel malzemeleri üzerinden anlaşılabilir. Doğan'ın (2016) aktarımıyla,

Şekil 2. Erken Cumhuriyet Dönemi reformları tanıtım posterleri.

Kaynak: Bozdoğan, 2012, s. 77.

1950'li yıllarda Türk kadınının moda hakkında bilgi sahibi olmasında dergilerin yeri önemlidir. 1960'lı yılların moda dergileri, temsil dili bakımından modernleşen insan profili yerine özgürleşen insan grubuna ait imgesel aktarımı içerir. 23 Eylül 1960 tarihli Hayat dergisinde yayımlanan Saç, Şapka ve Ayakkabı Modelleri başlıklı yazıda, üretim kaynaklarının çeşitlendiği aktarılmakta, buradan hareketle de tüketim olanaklarının yoğunlaştığı yeni bir dönemin izleri sunulmaktadır (Şekil 3). Yazıda, "Gündüz için bilhassa tüvidler, öğleden sonra için de ipek kadife ve satenler çok kullanılıyor. Spor kıyafetlerle elde örme kalın yün boneler revaçta" ifadesi yer almaktadır. Böylelikle, belirli bir toplumsal kesime ait şapka kullanımı, arz-talep değeri 1960'lı yıllar itibarıyla yoğunlaşmıştır. 1960'lı yıllarda özellikle kadın şapkalarının çeşitlenmesi, şapkanın günlük yaşamda yer edindiğinin göstergesidir.

Araştırmacıların kendi arşiv malzemeleri ve literatür üzerindeki temsil dili üzerinden anlaşılmaktadır ki, Erken Cumhuriyet Dönemi ile başlayan ve 1960'lı yılların üretim, tüketim dinamiklerine değin şapka kullanımı bir zaruret üzerinden temellenmiş ancak ilerleyen dönemde bir ihtiyaca dönüşmüştür. Özetle şapka, giyim ürünü olmanın haricinde simgesel bir nesnedir. Toplumsal bir simge olarak şapka kullanımı, kendi mekânlarını ve kul-

lanıcı grubunu oluşturan, çeşitlenen süreci okuma aracıdır.

Toplumsal Süreçte Şapkanın Simgesel Değeri

Türkiye'de şapka, sözel ifadeyle gündelik yaşamın bir parçası olmuş dilsel temsiller aracılığıyla yer bulmuştur. Bir topluluğa ve kültürel yapılanmaya ait kalıplar, kendisini sözsüz öğretiler ve dil içerisinde görünür kılar. Buradan hareketle, atasözü ve deyimler yoğunluklu olarak dilsel temsil biçimlerini yaygınlaştırır veya oluşturur. Türkiye'de özellikle toplumsal dile pelesenk olmuş bir deyim olan "şapka çıkarmak" gündelik yaşam içerisinde sıklıkla kullanılan bir ifadedir. Bu ifade, bir başarı karşısında 'takdir' etme davranışı edilgen bir davranışla ancak şapka ile özdeşleşerek kullanılır.

Atasözleri ve deyimlerde şapka dilsel temsilde yer alır ancak Türk edebiyatı bu ifade türünün kapsamını ve alanını anlamak bakımından büyük önem taşımaktadır. Türk edebiyatında birçok romanda simge olarak şapkaya yer verilmiştir. Bu bağlamda edebi kanonda şapka temsili, karakterler arasında geçen diyaloglarla pekiştirilen ifadelerle ele alınabilir. Toplumsal bağlamda romanlar, sosyolojik olayların anı ve olay niteliğini aktarmak bakımından önemli bir araç kabul edilir ve sosyolojik okumaya son derece açıktırlar. Romanlar, bir dönemin, mekânın,

Şekil 3. Saç, şapka ve ayakkabı modellerinin anlatıldığı yazı.

Kaynak: Hayat Dergisi,
23 Eylül 1960.

dönem insanların bellek ve anlayışının aydınlatılmasında da veriler sunabilmektedirler. Ahmet Mithat'tan Ömer Seyfettin'e edebi kanonda şapka, simgesel bir değerle yer almaktadır (Doğan, 2021).

Metinsel temsille şapka simgesi, Türk edebiyatı aracılığıyla ele alınabilirken buna karşılık görsel temsille şapka simgesinin de karikatür diliyle yeniden temsil bulunduğu belirtilebilir. Metinsel dile paralel olarak illüstrasyon dili, mekânla birlikte figür-zemin ilişkisi kurmaya olanak tanıyan ve dönem belleğine temas eden bir aktarıma sahiptir. Öncül karikatüristlerden Cemal Nadir Güler, Ercüment Kalmuk ve Necmi Rıza Ayça'nın çalışmaları buna örnek olarak verilebilir. Metinsel ve görsel analogi, literatür verileriyle ilerleyen çalışmalar için kaynak oluşturabilir.

Bundandır ki görsel ve sözel aktarımları takiben özellikle kamu erkinde görev alan veya eğitim olanaklarında

eşitlik zemini tanınması sebebiyle üniforma kullanımında şapka yeni bir parça olarak yer almaya başlamıştır. Öncül örneklerini 20. yüzyıl erken evresinde İstanbul üzerinden okumak mümkündür. İstanbul Büyükkada'da 1903 yılında çekilmiş bir fotoğraf üzerinden de görülebileceği gibi şapka gündelik yaşamda belirli meslek, uğraşı grupları için ayırt edici bir öğe olarak kullanılmaktadır (Şekil 4). Fotoğrafta, ilkokul kız çocukları üniformalarının bir parçası olarak şapka takmaktadırlar. Bu noktada kadınlarda şapka kullanımı, Erken Cumhuriyet Dönemi öncesinde de İstanbul'da kullanılmaktadır. Çalışmanın kapsamı gereği bu veri ilerleyen çalışmalarla olası bir diyalog başlatmaktadır.

Başkentlik işlevi yüklenmiş Ankara'da şapka kullanımı ve üretim mekânları, İstanbul'dan kaynak alan yapıya benzerlik taşır ve eğitim kurumu, kamu erki temsilinde yer alır. İsmetpaşa Kız Enstitüsü üretim ve tüketim pra-

Şekil 4. Okul üniformalı kız çocukları, İstanbul Büyükkada, 1903.

Kaynak: Salt Araştırma Arşiv.

tiklerinde, eğitim müfredatında yer alan şapka kullanımı, üretimi üniformalı kız öğrencilerin gündelik yaşantısına dâhil olur (Şekil 5). Bu iki görsel üzerinden de dönemin eğitsel yaklaşımlarında üniforma, şapka aksesuarıyla birlikte öğrenciyi kimliksizleştiren, tek tipleştirilen bir profile yönlendirmektedir.

Okul üniformasının bir parçası olması hâricinde şapka, kadınlar tarafından nikâh kıyafetinin bir parçası olarak da kullanılmıştır. Şenol Cantek'in (2020) aktarımıyla; "şapka, 1930'lu yıllarda medeni Türk vatandaşının olduğu kadar, yeni kadının da alamet-i farikasıdır." Şenol Cantek, sözlerini A.D. Hanım'ın nikâhında çekilmiş olan fotoğrafla desteklemiştir (Şekil 6).

Özellikle cinsiyet ve toplumsal rol ya da statü simgesi olarak kullanım alanlarının çeşitliliği şapkanın, toplumun gündelik hayatının bir parçası olarak yer aldığı ifade edilmektedir.

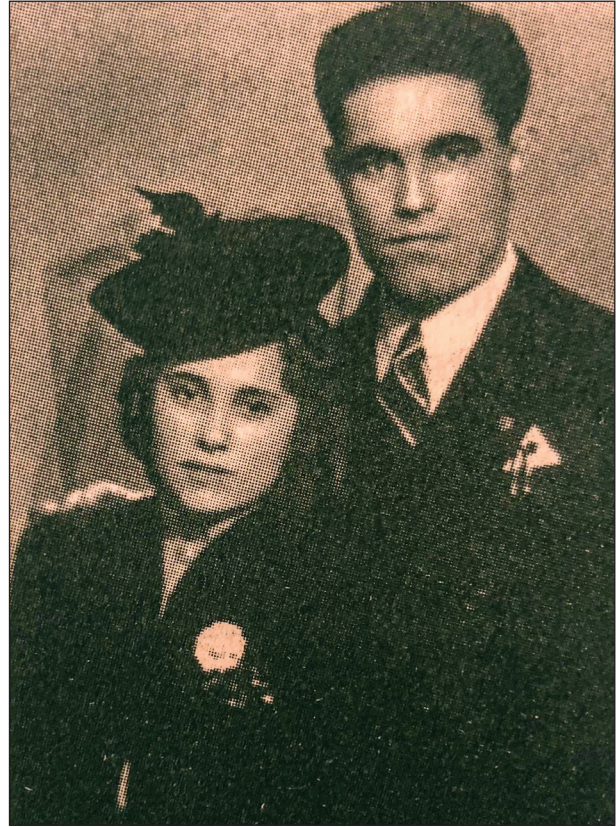

Şekil 5. Şapkalı ve üniformalı kız öğrenciler, İsmet Paşa Kız Enstitüsü.
Kaynak: Bozdağ, 2012, s.103.

Metinsel Temsille Şapka Simgesi

Metinsel temsille şapka, görsel imge karşılıklarının yanında Türk edebi kanonu içinde yer alan romanların sosyo-kültürel okumaya katkı sunabilmesi anlamında önemlidir. Bunun temelinde metinsel temsilin, üretildiği döneme ait düşünce biçimlerini, toplumsal olayları aydınlatması ve veriler sunarak paylaşımına açması yer alır (Doğan, 2020). Özellikle de Erken Cumhuriyet Dönemi'ni konu edinen metinsel üretim, sosyokültürel ve toplumsal açıdan dönüşümlerin okunması bağlamında belgeleme niteliği barındırmaktadır. Şapka Kanunu ile beraber erken edebi kanonda kişi ve dönem temsilleri, şapka simgesi ile ele alınmıştır.

Yazar Kemal Tahir'in 1956 yılında kaleme aldığı *Esir Şehir Üçlemesi* adlı eseri örnek bir incelemeye tabi tutulabilir. Tahir, kitapta Birinci Dünya Savaşı döneminde İstanbul'daki sosyokültürel farklılıkları konu edinen bir

Şekil 6. A.D. Hanım şapkalı nikah kıyafetiyle.
Kaynak: Şenol Cantek, 2020, s. 331.

yaklaşımına İstanbul üzerinden toplumsal yaşantıyı ele almaktadır (Doğan, 2021). Kitabın ana karakteri olan Kamil Bey ve Nedime Hanım arasında geçen bir diyalogda giyim-kuşam alışkanlıklarının bireyler üzerindeki yansımaları aktarılmıştır: “-Şimdi burada tayyörle olmak isterdim. Şapkamı da şuraya asmalydım...-Gerçekten şapkayla sokağa çıkmaktan korkmaz mısınız? (Tahir, 2017, s.157) diyalogundan da anlaşılmaktadır ki, Cumhuriyet öncesi Türk kadının kılık-kıyafeti mevcut yönetsel modele bağlı olarak, kadının görünürlüğü ile paralel bir aktarım içerir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Panorama* isimli romanı bir diğer örnek olarak incelenebilir (Doğan, 2021). Kitapta, dönem profili yazar tarafından şöyle aktarılır: “Herkes şapka giyiyor, sakal ve bıyıklar tıraş edilmiştir, kadınlar peçelerini sıyırmışlardır, suareler suareleri balolar baloları takip ediyor...” (Karaosmanoğlu, 1987, s. 39). Yazarın toplumun medenileşmesini tariflerken ilk cümlesinde şapkayı vurgulaması dikkat çekicidir. Bu noktada şapkanın medeniyet kavramı ile doğrudan bir ilişki içinde olduğu sonucuna varılabilir.

Karaosmanoğlu'nun *Panorama* isimli romanında geçen bir başka aktarımda da taşralı zenginlerden ve hâlen imparatorluk düzenine bağlı olan Hacı Emin Efendi'nin şapka muhalefeti şu şekilde anlatılmıştır:

Şapka Kanunu çıktığından beri evinden dışarıya ayak atmıyordu. Bu yaşa kadar her şeye “Eyvallah” demiş, her devre uymuş; hatta işgal zamanı düşmanla hoş geçinmesini bilmiş, fakat iş, baştan fesi çıkarmaya dayanınca birden bütün sabır ve tahammülü taşıvermiştir... (1987, s. 41).

Yazar, Şapka Kanunu ile beraber toplumda giyim-kuşam geleneklerini sürdürmek konusunda ısrarcı olan bireylerin varlığına dikkat çekmiştir. Şapka Kanunu'yla beraber, toplumun yaşantısına doğrudan etki eden bir nesne hâline gelen şapka, Türk edebiyatında ve Türk karikatüründe bir konu olarak sıklıkla işlenmeye başlamıştır.

Görsel Temsille Şapka Simgesi

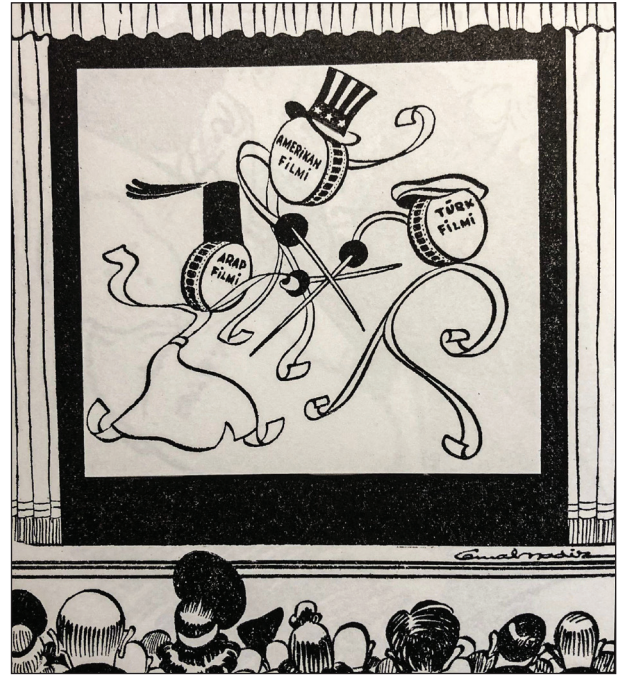
Görsel temsille şapka simgesi Türk karikatürü üzerinden ele alınmıştır. Toplumun resmeden karikatürler, hem geçmişin hatıra kabilinden anısı hem de şimdinin bir fotoğrafı olması sebebiyle, toplumlarda var olan değişimin gözlemleneceği önemli kaynaklardır (Çiftçi ve Birinci, 2018). Erken Cumhuriyet Dönemi'nde karikatürler sayesinde, bir yandan Cumhuriyet'in tanımı yapıp ve

yararları anlatılarak kamuoyu oluşturulmuştur (Yetim ve Akkoyunlu, 2017). Özellikle şapka simgesinin yer aldığı karikatürler Cumhuriyet'in tanıtımının yapılmasına katkı sağlamıştır.

Şapkanın simgesel karakteri, karikatür örneği üzerinden 15 Şubat 1945 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Cemal Nadir Güler'in kaleminden “Üç Silahşor” ismiyle yayımlanmıştır (Şekil 7). Karikatürde, farklı ülkelere ilişkin film endüstrisi temsilleri kılıçlarla savaşmaktadır. Burada bağlama ilişkin ipucu simgesel olarak şapka aracılığıyla sunulmakta, figürlere ilişkin şapka temsilleri ve üzerinde yer alan bayrakla doğrudan aktarım sağlanmaktadır.

Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan bir başka karikatür, Ercüment Kalmuk'a aittir (Şekil 8). Buradaki temsilde, Yunanistan, Rusya, İtalya, Amerika ve Fransa bayraklarından bazıları, o ülke bayrağına ya da etnik kökene ilişkin farklı şapkalı figürlerle de aktarılmıştır.

Necmi Rıza Ayça'nın 28 Mart 1936 tarihinde Akbaba dergisinde yer alan karikatürü, toplumsal yapının kendisi hakkında eleştirel bir bakış taşır (Şekil 9A). Karikatürde, gazeteci ve işçiler arasında geçen diyalog dikkat çekmekte, gelir gruplarına göre farklılaşma ve buna bağlı olarak

Şekil 7. Cemal Nadir Güler'in “Üç Silahşor” adlı karikatürü.

Kaynak: Çeviker, 2010, s. 194.

şapka kullanımı konusunda ayrışmanın izleri temsil bulmaktadır (Şekil 9B). Bu karikatür ile birlikte toplumsal yaşantı üzerinden kasket ve fötr şapka kullanımının

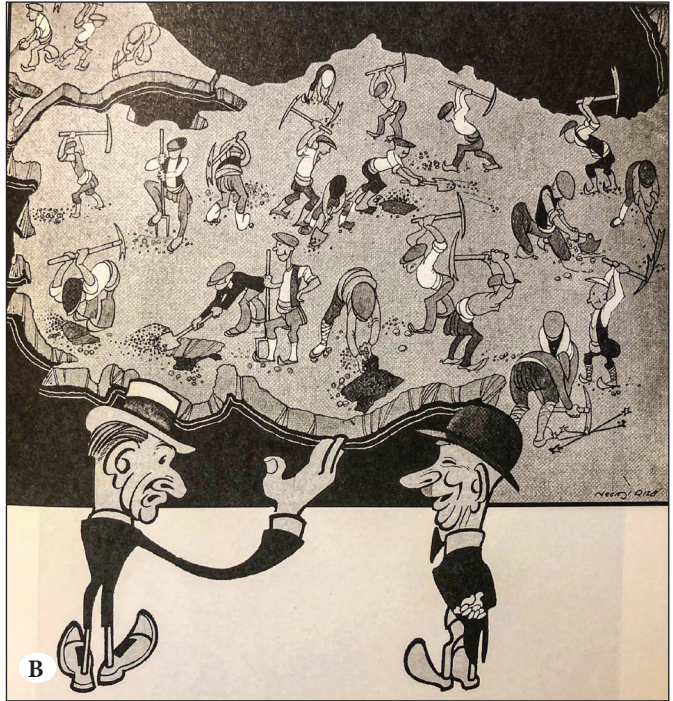
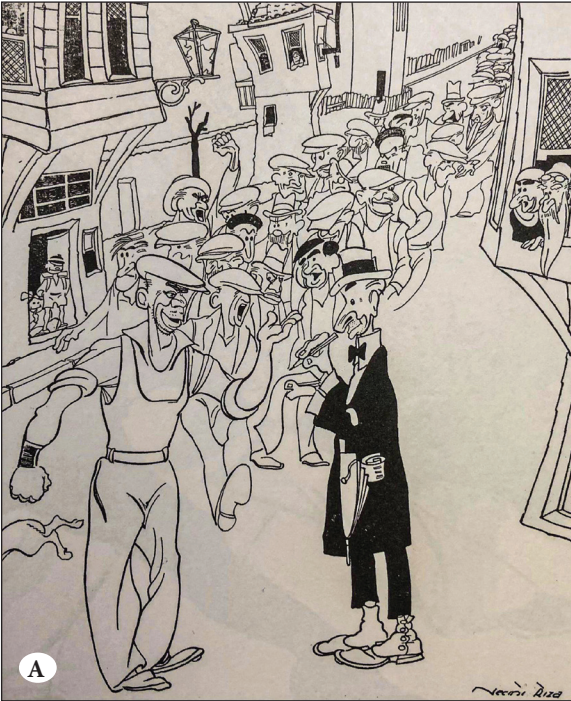

Şekil 8. Ercüment Kalmuk'un farklı ülke bayraklarının şapka ile de temsili gösterdiği karikatürü.

Kaynak: Çeviker, 2010, s. 125.

yaygınlığı bir ikilikle birlikte değerlendirilebilir. Bunun uzantısı olan modern kentli yaşantısı içindeki görsel temsil, sosyal statü ile belirlenen yeni bir nüfus yapılanmasının habercisidir. Sosyolojik bir okumayla değerlendirildiğinde karikatürün kendisi, şapkanın sınıfsal bir simge olarak okunması anlamında da önemli bir veri sağlar.

Şapka salt eril bir simge değildir, birçok karikatürde kadın figürlerin de şapkaya sahip olduğu görülebilir (Şekil 10A ve 10B). Cemal Nadir Güler'in 5 Ağustos 1925 tarihinde *Papağan* dergisinde, Ramiz Gökçe'nin 30 Mayıs 1936 tarihinde *Akbaba* dergisinde yayımlanan karikatürleri buna örnek olarak verilebilir. Nadir'in karikatürü şapka kanunu çıkartılmadan önce yayımlanmıştır. Bu noktada şapka kanunu öncesinde de kadınların şapka kullandıkları sonucunu çıkartabilmek mümkündür. Gökçe'ye ait, 1929'da yayımlanan iki şapkalı kadın figürünün yer aldığı karikatürde, "yerli malları" yazısının olduğu vitrinde yine şapkanın sergilenmesi de dikkat çekicidir. Bu bağlamda, millileşen sermayenin yeni ürünlerinden birinin şapka olduğu ve üretim olanaklarının genişletilerek şapkanın tüketim normları içerisine dâhil edildiği anlaşılmaktadır.

Şekil 9A ve 9B. Necmi Rıza Ayça'nın farklı gelir gruplarının şapka ile temsili gösterdiği karikatürleri.

Kaynak: Çeviker, 2010, s. 147; s. 149.

Şekil 10A ve 10B. Cemal Nadir Güler ve Ramiz Gökçe'nin şapkalı kadın karikatürleri.
Kaynak: Çeviker, 2010, s. 91; s. 110.

5 Eylül 1925 tarihinde ilk Türk karikatür dergilerinden olan *Karagöz*'de "Şapkacı Dükkânlarında!" isimli bir karikatür yayımlanmıştır (Şekil 11). Hacivat ve Karagöz arasında geçen diyalogda Karagöz, Hacivat'a kostümünün parçası olan şapkanın son moda şapkalara benzediğini söylemekte, "anadan doğma medeniyim" ifadesine yer verilmektedir.

Karikatürde, şapkacı dükkânının kalabalık temsili, toplumun fötr şapkaya olan yaklaşım ve ilgisini veya 'olması gereken' ilgiyi vurgular niteliktedir. Ek olarak, Hacivat ve Karagöz aracılığıyla, topluma yeni şapkayı benimsetme çabası gelenek ve yeni olan ikiliğinde okunmaktadır. Ayrıca, karikatürün alt metninde Karagöz'ün yeni şapkaya dair yaptığı medeni olma vurgusu dikkat çekmektedir. Bu noktada şapkanın bir medeniyet temsili olarak görüldüğü sonucuna ulaşılabilir.

Bütüncül olarak metinsel, görsel dilin uzantısı olan mekânsal oluşum, gündelik yaşam üzerinden yeni tüketim alışkanlıklarının oluşumu bağlamında önem taşır. Buna göre, şapka artık toplumsal yapının her katmanı için önem arz eder ve şapka üretim ya da satış faaliyetine bağlı mekânsal yapılanmalar, kentsel ölçekte farklı noktalarda kendini görünür kılmaya başlar.

Şekil 11. *Karagöz* dergisinde yayımlanan Hacivat-Karagöz karikatürü.
Kaynak: Çeviker, 2010, s. 85.

Mağazacılıkta Tarihsel Süreç: Şen Şapka

Cumhuriyetin ilanıyla beraber modernleşme sürecinde, Türkiye’de mağazacılık alanında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Yeni mağazalar açılmaya başlanmış ve vitrinler şehir dokusunun önemli bir parçası olmuştur. Arkitekt dergisinde, Hasan Halet tarafından 1931 yılında “Mağazaların Vitrin Tenviratı” isimli bir makale yayımlanmıştır (Şekil 12). Makalede, vitrin tasarımına dair şunlar aktarılmıştır: “Bir vitrindeki ziyanın şiddeti bulunduğu caddenin tenviratından daha kuvvetli olmalıdır. Aksi takdirde nazarı dikkati cezbetmek pek kolay olmaz” (Halet, 1931, s. 99). Yazar mağaza vitrininin, bulunduğu ana arter ile ilişkisine dikkat çekerek, vitrin aydınlatmasının önemine değinmiştir. Böylelikle, zarurete bağlı bir tüketim pratiği yerine tanıtım yoluyla mekâna davet etmek için yeni bir arayüz oluşturulmuş, bu arayüz ‘vitrin tenviratı’ olarak ifade edilmiştir. Makalede ayrıca, yurt dışından örneklerle vitrinin modern mağazacılık için önemi vurgulanmıştır. Bu noktada, modern mağazacılık konusunun 1930’lu yıllarda ülkemizde gündeme geldiği söylenebilir. Modern mağazacılığın Türkiye’deki ilk örneklerinden biri, 1934 yılında Vitali Hakko tarafından bir şapka mağazası olarak kurulan Şen Şapka’dır.

Şekil 12. Halet’in makalesinde yer alan, mağazaların vitrin tenviratı.
Kaynak: Halet, 1931, s. 99.

Farajova’nın anlatımıyla, “Şen Şapka’nın kurucusu Vitali Hakko’nun Şapka Devrimi sonrası yerli üretime teşvik programları neticesiyle Beyoğlu’nda kurduğu firmanın tarihi, Türkiye Cumhuriyeti tarihi ile paraleldir” (Farajova, 2015, 8). Bu bağlamda, Türkiye’de modern mağazacılığın tarihsel sürecinde bir şapkacı dükkânı olarak Şen Şapka oldukça önemlidir. Şen Şapka’nın 1950’li yıllara ait tanıtım broşüründe, sağ alt köşede mağazanın vitrin çizimine yer verilmiştir (Şekil 13). Çizimde, vitrinin modern bir çizgide yapılmış olması dikkat çekmektedir.

Vitali Hakko *Hayatım Vakko* adlı kitabında, Şen Şapka’nın iç mekânını şu şekilde tasvir etmiştir:

Mağazamızın iki vitrini ve iki kabini vardı. Vitrinlerle kabinler arasında ise bekleme bölümü yer alıyordu. Atölye ise asma kattaydı. Müşteri, bekleme bölümünde bekler, birlikte sohbet ederdik. Sonra kabine girer, perdeyi çeker, orada tek başına kaldığında, ancak o zaman başını açardı. Önerdiğimiz şapkaları orada, ayna karşısında dener, biz de kendisine fikrimizi söyledik (Hakko, 1997, s. 71).

Şen Şapka’nın iç mekânında kabinler yer almaktadır; kadın kullanıcıların, şapkaları kabin içi deneyimle satın

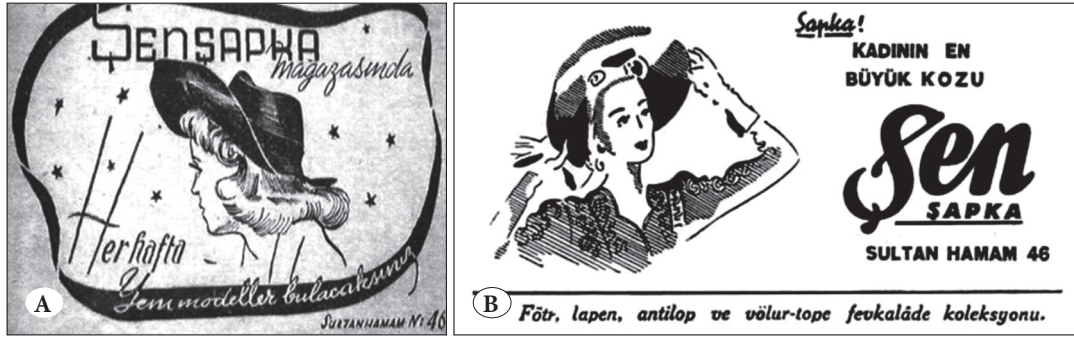
Şekil 13. Şen Şapka tanıtım broşürü.
Kaynak: Şumnu ve Uluyurt, 2019, s. 177.

aldığı aktarılmıştır. Atölyenin, iki katlı olduğu ve üst katında da şapka imalatının yapıldığı aktarılmıştır.

“Şen Şapkanın müşteri profili, kadın yoğunluktur” (Küçüktaşdemir, 2018). Küçüktaşdemir’e göre, kadınların gündelik yaşam içindeki rolleri, ön koşulu olan ‘zaruri ihtiyaçların karşılanması’ ile kurulmaktadır. Bu savı destekler nitelikli reklam afişi ve temsiller üzerinden tüketim alışkanlıkları özellikle kadın figürlerle eşleşmiştir (Şekil 14A ve 14B). Şen Şapka’nın kuruluş yıllarında yayımlanan afişte “Şapka kadının en büyük kozu” ifadesi yer almış ve kadın figürü, eril şapka alışkanlıklarının ötesine aktarılmıştır. Bu aktarım dili Şen Şapka’yı izleyen bir yayımla artış göstermiştir.

Şen Şapka dışında, basılı yayınlarda reklam afişi bulunan başka şapkacı örnekleri de bulunmaktadır. Reklam afişlerinin farklı mesajlar da içerdiği görülmektedir. Örneğin Osmanlıca bir dergide yayımlanan M. Theodorides isimli bir şapkacının reklamında “bir şapka sizi güzelleştirir ve kibarlaştırır” yazısına yer verilmiştir (Şekil 15). Reklamda şapkanın kibarlıkla özdeşleşmesi dikkat çekicidir. Şen Şapka’nın reklamlarından farklı olarak herhangi bir figüre yer verilmemiştir. 1950 yılına ait bir diğer reklam örneğinde ise İstanbul Beyoğlu’nda yer alan Yorgo Büyük Şapka Evi’nde şapka haricinde, tuhafiyenin de olduğu vurgulanmıştır (Şekil 16). Dönemin savaş sonrası ekonomik pratiğini değiştiren Amerikanlaşma ve etkisi,

Şekil 14A ve 14B. Şen Şapka reklam afişleri.
Kaynak: Eski Beyoğlu’nun, 2019.

Şekil 15. M.Theodorides reklamı.
Kaynak: M.Theodorides, t.y.

Şekil 16. Yorgo Şapka reklamı, 1950.
Kaynak: Salt Araştırma Arşiv.

şapkanın yayılım ve kullanım konusunu vurgulayan bir diğer etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özetle, mağazacılığın tarihsel sürecinde şapkacıların önemli bir yeri vardır. İlk modern mağaza örneklerinden birinin Şen Şapka olması bu savı destekler niteliktedir. Bir simge olarak şapkanın önemli bir nesne olmasının yanı sıra, şapka satışı-imalatının yapıldığı ticari mekânlar da aynı ölçüde öneme sahiptir.

Ankara'da Şapkacılık: Ankara Şapka ve Bozdağ Kasket Örneği

Ankara, kentsel gelişimi sıfırdan planlanan bir ideolojik yaklaşımın yapısal temelini oluşturmaya yönelik başkent seçkisi içinde siyasal ve kültürel bir hedefle toplumun yönetim mekânı olarak öngörülmüş bir model sunmaktadır (Taşdemir, 2020, s. 128). Cumhuriyet ideolojisinin toplumda yaygınlaştırılmaya başladığı yıllarda Ankara'nın bürokratik ve politik merkezi Ulus'tur (Bayraktar, 2013). Ulus'un bürokratik ve politik merkez olması, ticaret mekânlarının bu bölgede yoğunlaşmasına katkı sağlamıştır. Ulus, Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme projeleri doğrultusunda inşa ettiği başkent Ankara'nın ilk kamusal mekânıdır (Akdoğan, 2018). Dinçer'in (2014) aktarımıyla, Samanpazarı Meydanı'nın etrafında ve Anafartalar Caddesi, Koyunpazarı, Hamamönü ve Numune Hastanesi-İstasyon yönüne doğru olan çıkışlarda, genelde günlük yaşama dönük birçok ticarethane vardır. Bu bağlamda Cumhuriyet ideolojisinin simgesi niteliğinde olan şapkanın satışının yapıldığı ticari mekânlar da Ulus'ta yer almıştır. Araştırmanın örneklemini oluşturan Ankara Şapka, Anafartalar Caddesi'nde; Bozdağ Kasket ise Samanpazarı'nda bulunmaktadır. Ankara Şapka, fötr şapka; Bozdağ Kasket ise kasket satışı üzerinden ticari faaliyetini sürdürmektedir. Bu noktada fötr şapka-kasket ikiliğinin mekânsal yansımasının mevcut olup olmadığını gözlemlemek amacıyla bu iki işletme seçilmiştir. Ticari faaliyete benzer zaman diliminde başlayan bu iki ticari oluşumun özellikle seçilmesi, kırkent sentezi altında Ankara'nın toplumsal yaşam ve yapı temsiliyetinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda bu iki ticari işletmenin oluşum gösterdiği dönemde Ankara çok yoğun bir göç dalgası almakta, toplumsal yapıda özellikle yaşayış, giyim olanakları bakımından farklılıklar okunur duruma gelmektedir. Bu iki şapkacı örneği, bağlamı itibarıyla yakın çevresiyle komşuluk ilişkisinde yer alan iki mekândır. Böylece, yakın konumlanmalarına rağmen, aynı dönem içerisinde farklı topluluklara hizmet veren

ticari oluşumlar olarak, mekânsal temsiliyet ve biçimlenme farkı açısından sözlü, görsel ve yazılı belgeler aracılığıyla analiz edilmesi hedeflenen konu tanımındadırlar. Konu kapsamında Ankara Şapka ve Bozdağ Kasket ticari oluşumuna ait kurucularla sözlü görüşme gerçekleştirilmiş, belgeleme sağlanmış; dönem, kullanım pratikleri, şapka kullanıcılarına ait kimlik verileri herhangi bir belgede aktarılmayan yönüyle araştırmada yer almış ve yapısal incelemeye katkı sağlamıştır.

Ankara Şapka

1965 yılında kurulan, fötr şapka satışı gerçekleştiren ve araştırmanın örneklemlerinden biri olan Ankara Şapka'nın sözlü tarih çalışması aracılığıyla mekânsal analizi yapılmıştır. Anafartalar Caddesi'nde yer alan mağaza, Halil İbrahim İlhan tarafından kurulmuştur (Şekil 17). Halil İbrahim İlhan'ın vefatı üzerine dükkânı oğlu Erhan İlhan devralmıştır. Erhan İlhan Ankara Şapka'nın faaliyetlerini, aile üyesi Kenan Varlık'la birlikte yürütmektedir. Ankara Şapka'nın kurucusu Halil İbrahim İlhan, şapka yapımını ve şapkacılığın temelini dönem dâhilinde, gayrimüslim bir ustadan öğrenmiştir. Bunu Kenan Varlık şöyle ifade etmiştir:

“Öncelerde Müslüman zanaatkarlarımız yoktu. Hep gayrimüslimlerden öğreniyorlardı. Onlardan bu tarafa gelme zaten yetişmiyor artık kimse, o oğluna göstermiş ama o kime gösterir bilemiyorum. Onun bir چراغی yok, gelmiyor kimse” (Kişisel İletişim, Aralık 2021).

Ankara Şapka, şapka satışının yanı sıra imalatını da gerçekleştirmektedir. Devlet Tiyatrolarının oyunlarında kullanılmak üzere de şapka üreten mağazada, ürünlerin

Şekil 17. Ankara Şapka vitrini.
Fotoğraf: Ayşe Nur Tür, 2021.

çoğunun kendileri tarafından tasarlandığı dile getirilmiştir. Ticari oluşumun, faaliyet gösterme sürecini aktaran Kenan Varlık, 1965'ten güncel zaman aralığına kadar faaliyet gösterdiklerini ve bu süreçte ticari oluşumda herhangi bir değişiklik yapılmaksızın muhafaza ettiklerini ifade etmiştir. Bağlamsal çerçevede Ulus ve Anafartalar Caddesi, eski kent merkezi olarak tarihsel arka planla ilişkilendirirken burada yer alan ticari yoğunluk, kentin alt merkezlerine yayılım gösterse de güncel anlamda mağaza hâlen varlığını korumaktadır. Ankara Şapka'nın bulunduğu bölge, zaman içerisinde benzer iş dallarında mağazaların açılmasıyla yoğunlaşmış olsa da mağaza, müşterisiyle kurduğu güven ilişkisi sayesinde ayakta kalmayı başarmıştır. Ancak Kenan Varlık, Ankara Şapka'nın kurulduğu ilk yıllara kıyasla esnafın birbirine güven konusunda sıkıntı yaşadığını ifade ederken, geçmişe dair şunları aktarmıştır:

“Malzemelerin membaı İstanbul, Ankara’da hiçbir şey yok şu an yine yok. 20 sene ticaret yapıldı, İstanbul’la. İki ticaret erbabının sahibi birbirini görmeden 20 sene ticaret yaptı” (Kişisel İletişim, Aralık 2021).

Dönem pratiği dâhilinde, kentler arası ulaşımında sıkıntılar yaşandığı ve buna ek ham madde alım işlemlerinin güçlüğü ilelerlediği aktarılırken, bir zanaat faaliyeti olarak güncel anlamda meslek kolunun zayıfladığı Kenan Varlık tarafından belirtilmiştir. Şapka hususunda, eski şapka ustalarının kalmadığını ifade eden Varlık, günümüzde Ankara’da büyük kapasitedeki tek imalatçının Ankara Şapka olduğu bilgisini paylaşmıştır. Buradan da anlaşılmaktadır ki kurulduğu dönemde kümelenen benzer oluşumlar, farklı alanlarda hizmet görmekte veya kentin farklı bölgelerinde ticari faaliyetini sürdürmektedirler. Kenan Varlık, aynı iş dalında hizmet vermekte olduğu Bozdağ Kasket ile ticari ilişkisini ise şöyle anlatır:

“Bozdağ kasket, Ali usta onunla aramız iyidir. Ben ona müşteri gönderirim, onun yaptığı şapkaları ben ona gönderirim kartı bende vardır. O bana gönderir. Ama onun çalıştığı modelleri ben yapmıyorum zaten, o Ankara’nın eski şapka modellerini yapıyor, ben de yapıyordum önceden ama talep olmayınca olmuyor” (Kenan Varlık, Kişisel İletişim, Aralık 2021).

Bu ifadeden arz-talep dengelerinin değişmekte olduğu günümüzde, bu iki oluşumun zanaat odaklı üretim amacıyla birbirine destekte bulunmaya devam ettikleri anlaşılmaktadır.

1950-1955 yılları arasında nüfus artış hızı önemli bir yoğunluk kazanmış ve nüfusun demografik özellikleri değişmiştir. Böylece bireyler, kır-kent sentezinde giyim-kuşam alışkanlıklarını sürdürmek konusunda her iki şapkacı ile özdeş çalışmışlardır.

Müşteri profiline dair yöneltilen sorulara Kenan Varlık, eskiye nazaran şapka takma kültürünün kalmadığını, eskiden öğrenciler okula giderlerken dahi şapka takmanın mecburi olduğunu şöyle ifade etmiştir:

“Bakın ben ortaokula giderken kasket mecburiydi bizde, şapkalı gidiyorduk okula. Asker şapkası gibi, subay şapkası gibi şapkamız vardı bizim lacivert, o olmadan okula almazlardı bizi. Önceden futbol maçına giderdik. Futbol maçına giderken kravat takardı insanlar, burada gezerken fötr şapkasını alır, ayakkabıları boyalı, takım elbiseli, kravatlı geçerdi insanlar” (Kişisel İletişim, Aralık 2021).

Varlık, gündelik yaşamda kıyafetin bir parçası olarak şapkanın kullanıldığını vurgularken, özellikle de eğitim kurumlarında şapka takma mecburiyeti olduğuna dikkat çekmiş, toplumda şapkanın sosyokültürel öneme sahip olduğunu aktarmıştır. Tarihsel arka planıyla ise kadınların kullanımı için şapka ürettiklerini dile getiren görüşmeci, güncel durumda kadınlar için şapka üretmediklerini fakat erkekler için ürettikleri bütün şapkaları kadınların da kullandığını dile getirmiştir. Bu ilgi çekici yorumlama, şapkanın süreç içerisinde cinsiyetsizleştirilme durumuna da işaret eder. Mağazada yer alan fötr şapkaya dair yöneltilen soruya ise Varlık, fötr şapka imalatının bizzat kendileri tarafından yapılmadığını, yurt dışından satın alıp sattıkları yanıtını vermiştir. Kişiyi özel tasarım yapmadıklarını ve erkek şapka modellerinin çok değişiklik göstermediğini ifade eden katılımcı, kadın şapkalarında durumun daha farklı olduğunu ve çeşitliliğin daha fazla olduğunu aktarmıştır.

İşletmenin kurulduğu ilk yıllara kıyasla, Anafartalar Caddesi’ndeki esnaf profiline nasıl bir değişimine uğradığı sorusuna, cevap olarak katılımcı şunları aktarmıştır:

“Önceden burası alışveriş yeri idi, insanlar her türlü ihtiyacını buradan karşılıyordu. Şimdi bir yanımızdaki dükkân, bir de onun altındaki dükkân var, diğer hepsi toptancı. Kimse gelip buradan ihtiyacını almıyor. Değişti artık, hepsi toptancı oldu. Benim çocukluğumda hatta 97’ye kadar bayram arifelerinde buralarda kalabalıktan yürüyemezsiniz, hep satıcılar parsellerdi burayı. Devlete vergisini verir, burada satış yapardı” (Kenan Varlık, Kişisel İletişim, Aralık 2021).

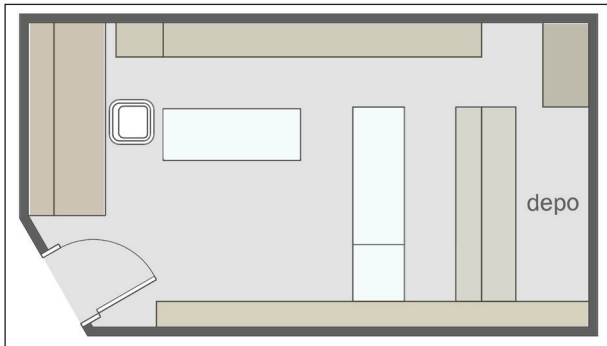
Anafartalar Caddesi'nde seyyar satış imkânlarının fazlalığına ve caddenin bir pazar yeri gibi kullanıldığına dikkat çeken Varlık, o dönemde Anafartalar Caddesi'nin çok kalabalık ve işlek bir cadde olduğunu da vurgulamıştır. Ticaret merkezinin Kızılay'da yoğunlaşmasıyla beraber Anafartalar Caddesi'nin rağbet görmediğini ifade etmiştir. Güncel zaman diliminde üç-dört ticari işletmenin eskiden beri var olduğunu ve ikinci nesil tarafından işletildiğini ifade eden katılımcı, cadde üzerindeki birçok oluşumun günümüzde toptan satış gerçekleştirdiğini aktarmıştır.

İşletmenin kurulduğu ilk yıllarla kıyaslandığında, müşteri profilinde bir değişim yaşandı mı sorusunu katılımcı şu şekilde yanıtlamıştır:

“Değişim oldu, önceden Anadolu'dan çok gelen olurdu bize, Anadolu derken yani çevre ilçelerden çok gelen olurdu. Şimdi artık gelmiyor, o gelen insanlar artık yaşamıyor belki çoğu. Yeni nesil de artık gelmiyor” (Kenan Varlık, Kişisel İletişim, Aralık 2021).

Müşteri profilinde yaşanan değişimle, günümüzde şapka kullanan insanların kültür seviyelerinin farklılığını da ifade eden katılımcı, çevre yerleşkelerden şapka almaya gelen müşterilerinin olduğunu aktarmıştır. Ayrıca müşteri yoğunluğunun eskisi gibi olmadığını aynı zamanda üretim yapmak için malzemelerin tedarikinde zorluk yaşadıklarını Varlık şu sözlerle aktarmıştır:

“Malzememiz yok, kimse üretim yapmıyor. Yurt dışından gelince çok pahalı, burada müşteriye sunamıyoruz. Yani birtakım problemler var, tek taraflı değil yani. Dükkânın kurulduğu ilk yıllarda azdı ama özdü. Yani şimdi elli kişi varsa bir yerde köyde, bunun kırk beşi şapka giyiyordu.”

Şekil 18. Ankara Şapka mağaza planı.
Çizim: Güliz Öktem Taşdemir, illüstrasyon.

Şimdi beş yüz kişi var, beş kişisi giymiyor” (Kenan Varlık, Kişisel İletişim, Aralık 2021).

Şapka takma kültürünün kalmadığını da ifade eden Varlık, önceki dönemlerde nüfusun daha az olduğunu ama çoğunluğun şapka taktığını, güncel zaman diliminde ise nüfusun artmasına rağmen şapka takan insanların sayıca azlığını vurgulamıştır.

Yapısal bağlamda mekânın kendisi, katılımcı aktarımındaki kullanım yoğunluğu ile paralel bir hacme sahip değildir.

Ankara Şapka İç Mekân Analizi

Mekân anlatısının, şapka üretiminin ve temininin merkezi, dönemsel olarak yine mekânın kendisidir. Bu nedenle, 'sıradan mekânın' yapısal incelemesinde mekânın kendisi, üretimi ve belleği araştırmada önemli bir yer tutmaktadır. Tasarımcı veya mimar eli değmeden üretilen mekânlar, ihtiyaçlardan doğan ve dönemin eğilimlerini aktaran önemli bir araç niteliğindedir. Böylece yapısal olarak iç mekânı, belleğiyle birlikte değerlendirmek önem taşır. Ankara Şapka yaklaşık yirmi metrekaarelik bir iç mekâna sahiptir (Şekil 18). Karşılama mekânında ödeme alanı çözümlenmiştir. İki adet cam tezgâhın bulunduğu alanda satış yapılmaktadır. Satış alanının yanı sıra küçük bir depo alanı da bu alana servis vermektedir.

İç mekânın bileşenlerinden iç cephede şapkalar, cam raflarda sergilenmektedir. Cam tezgâhın arka bölümlerinde; cam rafların altında, çekmece ve sürgü kapaklı dolaptan oluşan depolama ünitesi çözümlenmiştir (Şekil 19). Vitrin bölümünde, asma tavan yapılarak tavan, insan ölçeğine indirgenmiştir.

Şekil 19. Ankara Şapka tezgâh çizimi.
Çizim: Güliz Öktem Taşdemir, illüstrasyon.

Ankara Şapka'nın içe çekilmiş bir girişi mevcuttur, yan tarafında yer alan ticari oluşumla aynı aksiyel girişe sahiptir. Katılımcı, 1965 yılından önce iki ticari oluşumun tek bir mekân olduğunu ifade etmiştir. Giriş kapısı cam olan oluşumun vitrini de 'L' formdadır. Vitrini aydınlatmak için LED ışık kullanılmıştır (Şekil 20).

İç mekânda, üç duvar raflarla çevrili olacak şekilde tasarlanmıştır. Raflar cam olup üzerleri kâğıt kaplıdır. İç mekânda dikey ve yatay olarak konumlandırılmış iki adet kütsel cam tezgâh bulunmaktadır. Tüm yüzeyleri cam olan tezgâhın, aksamı pirinç ve kahverengi metaldir (Şekil 21A ve 21B).

Kenan Varlık, ticari oluşumun iç mekân düzenlemesinin bizzat kendileri tarafından yapıldığını ifade ederek, metrekare açısından küçük olması sebebiyle zorunluluktan ancak bu düzenlemenin yapılabildiğini vurgulamıştır. Üst raflara erişim konusunda sıkıntı yaşadıklarını ifade eden Varlık, üst rafları depo olarak kullandıklarını aktarmıştır. Ticari oluşumun kurulduğu ilk günden beri, iç mekân üzerinde herhangi bir değişiklik yapmadıklarını ifade eden katılımcı, yalnızca duvarda yer alan kaplamaların sonradan yapıldığını, önceden sıvalı duvar yüzeyi

olduklarını vurgulamıştır. Mekânın ortasından bir bacanın geçtiğini, bu sebeple bacanın arkasında kalan kısmı depo alanı olarak kullandıklarını ifade eden Varlık, iç mekânda yer alan sabit mobilyaların üretim aşamasına dair soruya şu yanıtı vermiştir:

"Büyük parçalarla geldi kendimiz yaptık. Rafları cam yaptık, kestik bazısını kâğıt kapladık. Hepsini kendimiz monte ettik. Kaplamalarda da bütüdü, ölçüyü alıp yaptık. Çıtaların olduğu yerler de birleşme yerleridir. Elektrik tesisatı falan da hep bize ait" (Kişisel İletişim, Aralık 2021).

Aynı zamanda iç mekândaki mobilyaların, ticari oluşumun kurulduğu ilk yıllardan beri mevcut olduğu da vurgulanmıştır katılımcı tarafından:

"Camı değişti kırıldı ama aksamı duruyor hep. Bu çekmeceler de çok eski ilk kurulduğundan beri var. Öbür atölyedeydi, buraya getirdik buraya uyarladık. Bunlar sağlam ama kullanmıyoruz, abimden yadigâr" (Kenan Varlık, Kişisel İletişim, Aralık 2021).

Mekân incelemesinde cam tezgâhın arkasında yer alan çekmeceli ve sürgü kapaklı dolap sisteminin kapaklarının beyaz renkli, kulplarının pirinç, gövdesinin ahşap olduğu; ünitenin üst tarafında 18 çekmece, alt kısmında altı tane sürgü kapaklı dolap olduğu gözlemlenmiştir (Şekil 22).

Bozdağ Kasket

Kasket satışı ve imalatı yapan bir işletme olması nedeniyle araştırmanın bir diğer örneklemini oluşturan Bozdağ Kasket, Samanpazarı'nda yer almaktadır. Bozdağ Kasket, Ali Bozdağ tarafından 1960'lı yıllarda kurulmuştur. Kayseri'den Ankara'ya göç ederek işletmeyi kuran Ali

Şekil 20. Ankara Şapka vitrini ve girişi.
Fotoğraf: Ayşe Nur Tür, 2021.

Şekil 21A ve 21B. Ankara Şapka mağazası iç görünümü.
Fotoğraf: Ayşe Nur Tür, 2021.

Şekil 22. Ankara Şapka cam tezgâh arkasının görünümü.
Fotoğraf: Ayşe Nur Tür, 2021.

Bozdağ, oğlu ve torunuyla birlikte işlerini yürütmektedir. 1963 yılında askere gittiğini ve iki sene askerlik yaptıktan sonra Ankara’da bir şapkacıdan iş teklifi alması üzerine Ankara’ya yerleştiğini ifade eden Bozdağ, mesleğe Kayseri’de başladığını aktarmıştır:

“...Ben burayı 63’te açtım. Kayseri’deyken de bir çalışma hayatımız vardı ustaların yanında, mesleği öğrenmek açısından. Çok şükür öğrendik, sanatın zirvesine geldik. Esas benim ana sanatım-mesleğim, subayların, zabıtalının şapkalarını hazırlamak idi. Sizler gibi küçük talebeler üniforma gibi şapka giyerlerdi. Esas ana mesleğim oydu. Fakat maddi imkânsızlıklardan bu sivil işe döndük” (Ali Bozdağ, Kişisel İletişim, Aralık 2021) (Şekil 23A ve 23B).

Üniforma şapkaları imalatı yaparak mesleğe başladığını ifade eden katılımcı, şapka kültürünün dönüşüme uğramasıyla kasket şapka üretmek mesleğine devam etmiştir. Burada yer alan değişim pratikleri şapkanın bir temsil, moda, tüketim nesnesine dönüşmesi biçiminde sıralanan bir yaklaşım içerir, mekân da bu noktada bir araç olarak değerlendirilebilir.

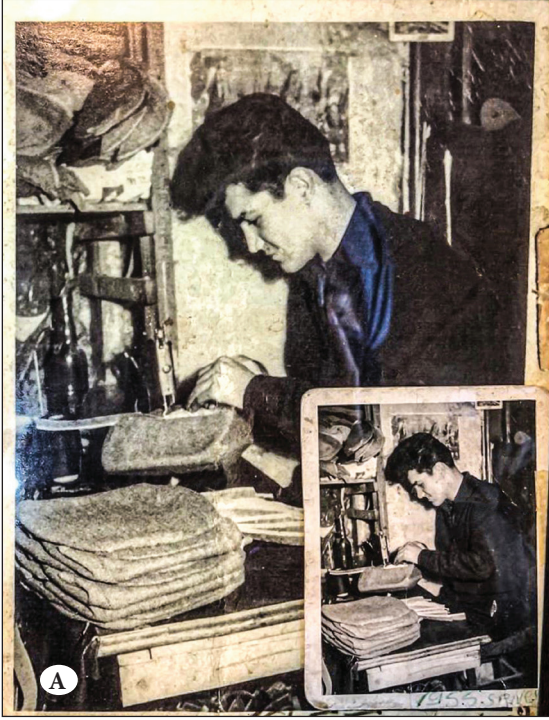
Bozdağ’ın mesleki yaşantısı, erken çocukluk belleğinde aile yönlendirmesi ile başlamaktadır. Dönemin demografik yapısı içinde okur-yazarlık oranı ve erken yaşta mesleki faaliyet gerçekleştirme geleneği son derece yaygındır. Bu savı destekler biçimde mesleğe başlama sürecinin ilkökull yıllarında olduğunu ifade eden Bozdağ, vata-

ni görevini gerçekleştirmekteyken Kale Mahallesi’nde bir şapkacıda çalışarak para kazandığını ve bu sayede Ankara’ya taşındığını aktarmıştır. Ali Bozdağ, 1969’da bulunduğu dükkânı devraldığını, 1979 yılında ise mülkiyeti aldığını aktarmıştır. Bulunduğu ticari oluşumun, kendisi devralmadan önce de şapkacı olduğunu ifade eden Bozdağ, yapının yaklaşık 150 senedir varlığını sürdürdüğünü vurgulamıştır. Bulunduğu bölge için varoluşunu güncel anlamda sürdüren mekân, nesilden nesile aktarılan bir bilinirlik düzeyine ulaşmıştır.

Eskiden kadın şapkaları diktığını ifade eden Bozdağ, güncel anlamda üçüncü nesil aile üyesinin kadın şapkaları konusunda üretim yapmaya başladığını aktarmıştır. Bozdağ ayrıca, kişiye özel tasarım yaptıklarını, dükkânlarında kumaşların bulunduğunu ve gelen müşteriye kumaş seçtirerek, istediği modelde şapka yaptıklarını ifade etmiştir.

İşletmenin açıldığı ilk yıllara kıyasla, Kale Mahallesi’nde esnaf profiline nasıl bir değişime uğradığı sorusuna cevaben Bozdağ, ciddi bir değişimin olduğunu vurgulayarak şunları aktarmıştır:

“Burada toptancılar vardı gıda maddesi üzerine. Fabrikadan malı getirir burada satarlardı. Onlardan sonra başka türlü esnaflar geldi. Antikacı oldu hepsi. Tabi eskiden gelen geçen çoktu buraya, kale ve çevresinde hatırlı sayılan sevilen esnaflar vardı. Ev hanesinde oturan komşular vardı” (Ali Bozdağ, Kişisel İletişim, Aralık 2021).

Şekil 23A ve 23B. Ali Bozdağ'ın
çıraklık yılları, Kayseri, 1955.
Kaynak: Ali Bozdağ.

Kale Mahallesi civarında ikamet eden toplumsal dokunun günümüzdeki değişimini ifade eden Bozdağ, aynı zamanda esnaf olarak güvenlik konusunda sıkıntı yaşadıklarını ve civarda yangınların oldukça çoğaldığını aktarmıştır. Diğer taraftan Kale Mahallesi'ndeki esnafların ahilik geleneğini sürdürdüklerini de ifade etmiştir.

İşletmenin açıldığı ilk yıllara kıyasla, gelen müşteri profilindeki değişime yönelik yöneltilen soruya, katılımcı eskiye nazaran kasket şapkaya rağbet olmadığını rakamsal örneklerle açıklamıştır:

“Mesela diyelim üç bin kişi var, üç bin kişinin içinde iki bin kişi şapka giyerdi, kaskettir esas ismi. Şimdi bir stad-yumda on bin kişi adam var ama on tane şapkalı yok.” (Ali Bozdağ, Kişisel İletişim, Aralık 2021).

Buradan hareketle eski üretim, tüketim dinamiklerinin yer almadığı bir güncel zaman dilimine ulaşılmıştır. Kasketin geçmiş zamanda hem kültürel bir anlamının bulunduğu; şapkanın bir giyim-kuşam ihtiyacı olmasının yanı sıra, kültürel anlamda toplumda saygı kavramıyla ilişkilendirildiği ayrıca insanlar için bir ihtiyaç nesnesi olduğu da şu sözlerle ifade edilmiştir:

“Kasket her zaman giyilirdi. Saygı yönündeydi. Bir misafir gelse, ayağa kalkarsın şapka da onun gibiydi. Tabi bir

de daha çok tarlalarda çalışmalar oluyor, ihtiyaç oluyor rüzgârdan koruyor.” (Ali Bozdağ, Kişisel İletişim, Aralık 2021).

Bozdağ ayrıca, işletmenin açıldığı ilk yıllara kıyasla, müşteri yoğunluğunun çok olmadığını bunun sebebinin ise artık insanların kasket giymeyi tercih etmediğini aktararak, gelen müşterilerinin genellikle yaşça büyük şahıslar olduğunu; gençlerin ise, modelde değişiklik olduğu sürece şapka kullandıklarını ifade etmiştir.

Bozdağ Kasket İç Mekân Analizi

Kurulduğu tarihten bu yana varlığını sürdüren mağaza kentin farklı noktalarından kullanıcı grubu için çekim noktası oluşturma özelliğini korumaktadır (Şekil 24). Mağaza sahiplerinin kendi anlatısı ve yazarlar tarafından oluşturulan mekânsal belgeleme, kaybolan iç mekânların ve özellikle de kullanıcı tarafından oluşturulan ‘öteki’ iç mekânların ortaya konulması açısından önem taşır. Burada herhangi bir mağazanın belgelenmesi, kendi özgün tarihi ve aktörleriyle değerlendirilmesi, yapısal incelemeye de katma değer sunar. Bozdağ Şapka'nın iç mekân analizinin bu mekânın tüm bileşenleriyle ele alınması anlamında önemli olduğu düşünülmektedir.

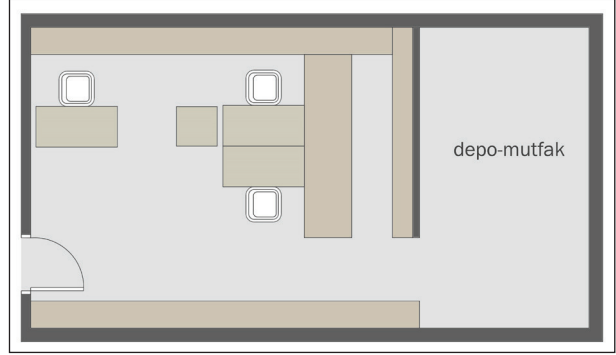
Şekil 24. Bozdağ Kasket cephe görünümü.
Fotoğraf: Ayşe Nur Tür, 2021.

Bozdağ Kasket, otuz metre karelik bir taban alanıyla, bitişik nizam ticari faaliyet sürekliliği gösteren bir aks üzerinde yer almaktadır. Sergileme, Bozdağ Kasket için önemli bir arayüz tanımlar. Üretim nesnelere mekânda algılanabilir durumda ve eylemin kendisini gösterir vaziyette, açıkta yer alır. Bu durumda, şapka imal eden kişi ve iç dikiş makinesi oldukça görünür bir eylem alanı yaratır.

Mağazada üç adet dikiş makinesi masası, bir adet soba, şapkaların sergilendiği raflar ve bir adet ahşap tezgâh bulunmaktadır. İmalat ve satışın yapıldığı alan dışında, bir de arka tarafta alçıpan bir duvar ile bölünmüş depo-mutfak çözümlenmiştir (Şekil 25).

Satış alanında, kasket ve şapkalar ahşap raflardan oluşan bir sergileme ünitesinde bulunmaktadır (Şekil 26). Rafların alt kısımlarında gizli led aydınlatmalara yer verilmiştir. Sergileme ünitesinin en alt kısmı, kırmızı renkli etnik desenli bir kumaşla kapatılmıştır.

Ticari oluşumun, kurulduğu ilk yıllardan bu yana iç mekân düzeninin muhafaza edildiğini aktaran Bozdağ,

Şekil 25. Bozdağ Kasket mağaza planı.
Çizim: Güliz Öktem Taşdemir (illüstrasyon).

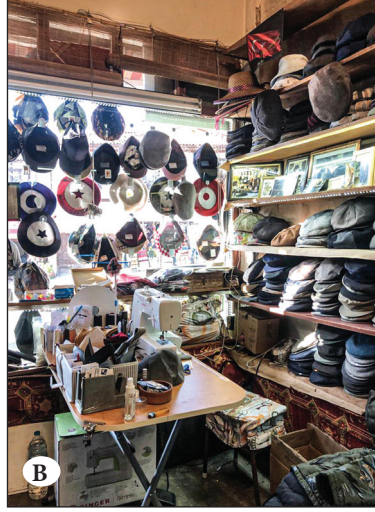
Şekil 26. Bozdağ Kasket tezgâh çizimi.
Çizim: Güliz Öktem Taşdemir (illüstrasyon).

iç mekân düzeninin bizzat kendisi tarafından yapıldığını vurgulayarak şunları aktarmıştır:

“Rafları falan ben kendim imal ettim. İnsanlar modern şekilde yapılmış, cilalı boyalı istemiyorlar. Onun için benim dükkân bu şekilde. Benden evvel burada yine bir şapkacı oturuyordu” (Ali Bozdağ, Kişisel İletişim, Aralık 2021).

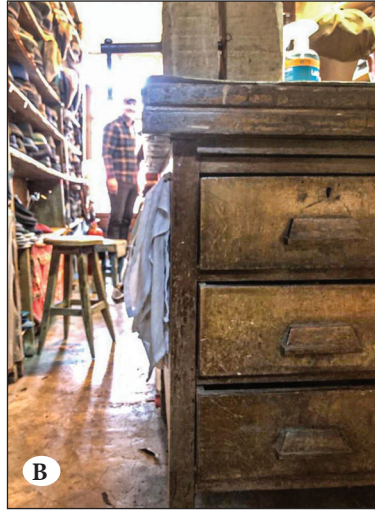
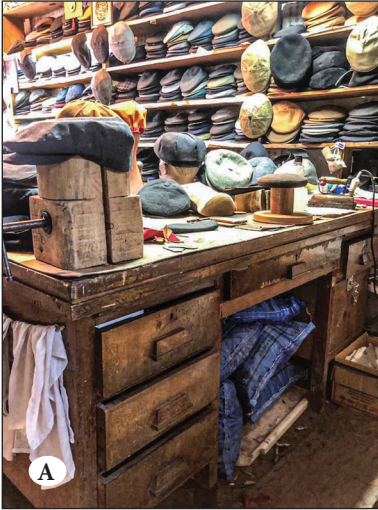
Bu görüş de kendi içerisinde iç mekân bileşenlerinin, bağlamsal referansların yerel bir ifadesi olarak temsil bulabileceği yorumunu oluşturmaktadır. Mağazanın sit alanında bulunduğu ve bu yüzden dükkânın cephesini değiştiremeyeceklerine dikkat çeken Bozdağ, aynı hassasiyeti iç mekânda da sürdürdüklerini belirtmiştir.

Bozdağ Kasket'in iç mekânında duvarların üç yüzeyi şapkaları sergilemek için raflarla çevrilidir. Raflar masif ahşaptan yapılmıştır. Rafların alt kısmında yer alan depolama için ayrılan kısımda herhangi bir dolap kapağı çözümü olmaksızın renkli ve desenli kumaşlarla örtülmüştür. Bu noktada, dolap kapağı olmaksızın kumaş kullanılması Türkiye'deki yerel konut dokuları içerisinde

Şekil 27A ve 27B. Bozdağ Kasket iç mekân görünümü.

Fotoğraf: Ayşe Nur Tür, 2021.

Şekil 28A ve 28B. Bozdağ Kasket iç mekân, masif ahşap masa.

Fotoğraf: Ayşe Nur Tür, 2021.

yer alan “açık depolama” çözümlerini anımsatmaktadır (Şekil 27A ve 27B).

Aynı mekânda imalatın da yapıldığı ticari oluşumda, üç adet dikiş makinesi yer almaktadır. Makinelere bitişik nizamlı masif ahşap bir masa bulunmaktadır (Şekil 28A ve 28B). Tüm aksamıyla beraber masif ahşaptan yapılmış olan masa, tezgâh işleviyle kullanılmaktadır.

İç mekânda yer alan mobilyaların üretim aşamasına dair yöneltilen soruya yanıt olarak Bozdağ, rafların ölçülerini alarak marangozdan sipariş ettiklerini ve kendileri tarafından monte edildiğini aktarmış; bunlara ek olarak, rafların masif ahşap olduğunu, herhangi bir kaplama veya boya olmadığına dikkat çekmiştir. İç mekânda yer alan

ahşap tezgâhın ise aslında bir çizim masası olduğunu ifade eden Bozdağ, masayı 1960’lı yıllarda Anafartalar’da ev eşyası satan bir marangozdan satın aldığını aktarmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Ankara şapkacılarının sözel ve mekânsal belleğine ilişkin yapılan araştırmada ilk olarak şapka bir nesne olarak ele alınmıştır. Şapka reformuyla beraber, modern yaşam temsili olması maksadıyla şapka, devlet eliyle topluma bir giyim-kuşam örneği olarak sunulmuştur. Bir telkin unsuru olarak yeni giyim-kuşam alışkanlıkları arasında yer alan şapka, aynı zamanda toplumda bir temsil malzemesi olmuştur. Bu kapsamda değerlendirilen görsel, yazılı ve mekânsal temsil öğeleri, toplum tarafından hafızayla

Tablo 1. Ankara Şapka ve Bozdağ Kasket Karşılaştırması

Ankara Şapka	Bozdağ Kasket
1965	1963
Anafartalar Caddesi	Samanpazarı
20 m ²	30 m ²
Satış	Satış ve İmalat
Baba, oğul ve torun tarafından işletilmekte.	Amca, yeğen tarafından işletilmekte.
Kasket ve fôtr şapka satışı yapmakta.	Yalnızca kasket satışı yapmakta.
Vitrin var.	Vitrin yok.
Cam raflar, cam tezgâh.	Ahşap raflar, ahşap tezgâh.

temas eden bir boyut kazanmıştır. Metinsel ve görsel içeriklerde özellikle kadınların şapka takması, dönem için bir medeniyet sembolü olarak kabul edilmiştir. Diğer yandan şapka, okullara ait üniformanın bir parçası olarak kullanılmıştır. Elde edilen görsel ve metinsel temsillere göre önemli bir temsiliyet aracı ve aksesuar olan şapkanın üretimi, ilk modern mağazacılık örneklemleri olan mekânı da üretmiştir. Türkiye'deki ilk modern mağazacılık anlayışı Şen Şapka ile temellenmiştir. İstanbul Beyoğlu'nda yer alan Şen Şapka, kadın şapkaları ve fôtr şapka üzerine çalışan bir ticari oluşumdur. Ankara'da da Anafartalar Caddesi'nde yer alan Ankara Şapka benzer bir ticari oluşum olmakla beraber araştırmanın Ankara bağlamında değerlendirilmesi anlamında önem taşır. 1965'ten bugüne faaliyetine devam eden Ankara Şapka fôtr şapka ve yanı sıra kasket şapka satışı yapmaktadır. Örneklem olarak seçilen bir başka şapkacı ise Kale Mahallesi'nde yer alan Bozdağ Kasket'dir. Bozdağ Kasket yalnızca kasket şapka üzerine çalışmaktadır (Tablo 1).

Mekânsal olarak iki ticari oluşum karşılaştırıldığında, taban alanı olarak Ankara Şapka mekânsal olarak daha küçük bir hacim tanımlar. Fakat Bozdağ Kasket'in iç mekânında aynı zamanda üretim de yapıldığından mekânsal organizasyonları farklılaşmaktadır. İç mekânda kullanılan malzemeler üzerinden incelendiğinde, Ankara Şapka'da cam raflar ve kütleli cam tezgâhlar, Bozdağ Kasket'te ise masif ahşap raflar ve ahşap tezgâh kullanılmıştır. Cam malzeme modern bir malzeme, ahşap ise geleneksel bir malzeme olarak ele alınabilir. Bu noktada iki mekân arasındaki farklılığı malzeme üzerinden okumanın mümkün olduğu söylenebilir. İki ticari oluşumu vitrinleri üzerinden incelediğimizde, Ankara Şapka'nın vitrini iç mekâna dönük, kapalı ve iki yüzeyi de cam ola-

cak şekilde tasarlanmışken, Bozdağ Kasket'de vitrin dışı dönük, sokağa açılmış vaziyette bulunmaktadır. Bu sebeple iki mekânın farklılığını vitrin düzeni üzerinden de okumak mümkündür. Böylelikle mekândaki eşik elemanı, görünürlük ve günışığı kullanımı ile kent cephesinde şeffaflaşma mümkündür. Bu şeffaflaşma da tüketim nesnelerini ve iç mekânı algılanabilir kılarken, kullanıcıyı içeriye davet etmektedir.

Sonuç olarak, salt bir giyim malzemesi olarak ele alınmayacak şapka, kullanıcısı hakkında fikir verir, önemli bir üretici ve tüketici pratiği yaratır. Böylelikle farklı mekânsal karşılıklarını görmek mümkündür. Bütüncül olarak literatürde yer almayan bu örnek ve mekânsal oluşumlarla birlikte değerlendirme, ilerleyen çalışmalar için yeni bir altlık sunmaktadır. Bölge ve Ankara genelinde bu iş koluna ait bellekle ilişkili mekânların belgelemesi de bu araştırmanın ilerleyen aşamaları olarak tanımlanabilir.

Kaynakça

- Akdoğan, Ö. (2018). Kent, Kimlik ve Sanat: Anafartalar Çarşısı ve Kamusal Sanat Üzerine Bir İnceleme. *Moment Dergisi*, 5(2), 383-415.
- Akgün, S. (1981). Şapka Kanunu. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 14(25), 69-79.
- Aysal, N. (2011). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e giyim ve kuşamda çağdaşlaşma hareketleri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10(22), 3-32.
- Bayraktar, N. (2013). Tarihe Eş Zamanlı Tanıklık: Ulus ve Kızılay Meydanlarının Değişim Süreci. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 20-35.
- Bozdoğan, S. (2012). Modernizm ve ulusun inşası: Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde mimari kültür. İstanbul: Metis Yayınları.

- Çeviker, T. (2010). *Karikatürkiye: Karikatürlerle Cumhuriyet tarihi*. İstanbul: NTV Yayınları.
- Çiftçi M. ve Birinci M. (2018). Karikatürler Üzerinden Toplumsal Değişimi Anlamak. *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(13), 121-160.
- Dinçer, G. (2014). Ulus'tan Samanpazarı'na Anafartalar Caddesi'nin Öyküsü. *İdeal Kent*, 11 (Ocak), 36-60.
- Doğan, C. (2016). *1950 - 1990 arası Türkiye'de kadın kimliği ve moda*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi, İstanbul.
- Doğan, M. (2021). Türk romanında sembolik değerleri bağlamında fes-şapka mücadelesi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1(61), 123-149.
- Doğaner, Y. (2007, Eylül). Atatürk Dönemi Türkiye'sinde sosyo-kültürel değişim. 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül 2007 Bildiriler: kültürel değişim, gelişim ve hareketlilik içinde* (s. 235-260). Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Eski Beyoğlu'nun Ünlü İsmi Modacı Vitali Hakkı Hakkında Bilmeniz Gerekenler. (2019). *Avlameroz* web sitesinden erişildi: <https://www.avlameroz.com/2019/04/05/eski-beyoglundun-unlu-ismi-modaci-vitali-hakko-hakkinda-bilmeniz-gerekenler/>
- Farajova, T. (2015). *Moda sektöründe küresel marka incelemesi: Zara ve Vakko*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, İstanbul.
- Halet, H. (1931). Mağazaların vitrin tenviratı. *Arkitekt*, 1931(3), 99-101.
- Karaosmanoğlu, Y. (1987). *Panorama*. (3.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılıç, S. (1995). Şapka meselesi ve kılık kıyafet inkılabı. *Atatürk Yolu Dergisi*, 4(16), 529-548.
- Küçüktaşdemir, G. (2019). Ankara'da 1960'lı yıllarda bir sosyal ara kesit incelemesi olarak gece-eğlencesi ve bir içmekân örneği: Kulüp Alpay. *Sanat Yazıları*, 41, 515-535.
- M.Theodorides. (t.y.). *Mamati Koleksiyon* web sitesinden erişildi: <https://www.mamatikoleksiyon.com/m-theodorides-bir-sapka-sizi-guzellestirir-ve-kibarlastirir-sapka-reklamiosmanlica-dergi-gazete-reklamiefemera>
- Şapka İktisası Hakkında Kanun. (1925, 25 Kasım). *T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi* web sitesinden erişildi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.671.pdf>
- Şapka Devrimi. (2022). *Wikipedia* web sitesinden erişildi: https://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eapka_Devrimi
- Şenol Cantek, Ş. (2020). "Yaban"lar ve yerliler: başkent olma sürecinde Ankara. (4.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şumnu, U. ve Uluyurt, B. (2019). Ankara'nın kentsel yaşamına iz bırakmış bir mekân: Vakko Kızılay mağazası. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 175-195.
- Tahir, K. (2017). *Esir şehrin insanları: esir şehir üçlemesi/1. Kitap*. (24. Baskı). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Taşdemir, G. (2020). Herkesin öyküsüne ait bir iç mekân tarihi: Birtan Kundura, Ankara. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 127-142.
- Yetim, F. ve Akkoyunlu, S. B. (2017). Türk Modernleşmesine Erken Cumhuriyet Dönemi basınında karikatür üzerinden bir bakış. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3(3), 77-96.

